

УДК 94:796

Науково-теоретичний альманах «Грані»
Scientific-theoretical almanac «Grani»

«Grani». 2016. 138(10), 117-122.

doi:10.15421/1716130

www.grani.org.ua

Японське дзюдо в Радянській Україні (1960-1970-ті рр.): образ у молодіжній та спортивній пресі

А.С. Гуляєва¹

У статті прослідковано за особливостями формування образу дзюдо в радянських ЗМІ та здійснено аналіз історичних причин поступових змін політичного курсу уряду СРСР по відношенню до цього бойового мистецтва впродовж 1960-1970-х років. Зібрано і проаналізовано матеріали публікацій, присвячених дзюдо, в радянських загальносоюзних та власне українських друкованих виданнях – як загальноінформаційних, так і тематичних (спортивних та країнознавчих). Виявлено особливості, причини та мотиви співставлення радянською пропагандою японського дзюдо та радянського самбо, коротко викладено історію виникнення останнього та його взаємозв'язок із дзюдо; прослідковано за долею радянського дзюдо від офіційного впровадження його в спортивне життя Радянського Союзу на початку 1960-х років з аналізом мотивів цієї події, далі період його існування в рамках радянського самбо, включаючи розгляд причин саме такого його положення, і до набуття дзюдо статусу окремого виду спорту та закріплення такого статусу за цим бойовим мистецтвом у суспільній свідомості шляхом надання офіційних пояснень мотивів такого рішення уряду на сторінках преси.

Ключові слова: дзюдо; самбо; преса; СРСР

Japanese judo in the Soviet Ukraine (the 1960s - 1970s): the image in youth and sports press

A.S. Gulyayeva²

The features of the formation of the image of judo in the Soviet media have been traced in the article. Article includes the analysis of the historical reasons for the gradual changes of the Soviet government's political course towards this martial art during the 1960s-1970s. Publications on judo in the Soviet media have been collected and analyzed, including Ukrainian means of the public information and thematic (sports and geography) ones. The peculiarities, the reasons and motives for the comparison of Japanese judo and Soviet Sambo by Soviet propaganda have been revealed, the history of Sambo and its relationship to judo have been summarized; the history of the Soviet judo has been traced from its official introduction in the sports life of the Soviet Union in the early 1960s with an analysis of the motives of this event, then the period of its existence in the framework of the Soviet Sambo, including consideration of the reasons for such its provisions, and until the declaration of judo as a separate sport and consolidating such a status of this martial art in the public consciousness by providing an official explanation of the reasons of that decision in the press.

The prehistory of the Soviet judo, has also been discussed in the article, the creation on the basis of this martial art Sambo by V. Oshchepkov has been noted. It was later considered the Soviet international martial art, while judo was banned. It became legal again only after its inclusion into the Olympic program in Tokyo 1964, but it developed for a long time only in the framework of the Soviet Sambo. The USSR, according to the vision of its leadership, could not participate in the Olympic judo competitions. Firstly USSR tried to promote the idea of the predominance of Soviet Sambo in comparison to this Japanese martial art. The benefits of Sambo over judo were prescribed in the Soviet press. However, the loss of superiority of Soviet wrestlers in sport judo competitions in the early 1970s forced the Soviet government to reconsider its policy in relation to judo and to separate it from Sambo by creating in 1973 the Federation of judo of the USSR.

Keywords: judo; Sambo; the press; USSR

¹ Аспірантка; Донецький національний університет ім. Василя Стуса, 21021, Вінниця, вул. 600-річчя, 21

² Postgraduate; Vasyl Stus Donetsk National University, 21, 600-richya Str., Vinnytsia, 21021, Ukraine

³ Аспірантка; Донецький національний університет ім. Василя Стуса, 21021, Вінниця, ул. 600-летия, 21
E-mail: novichenkoanna@mail.ru

Японское дзюдо в Советской Украине (1960-1970-е гг.): образ в молодежной и спортивной прессе

А. С. Гуляева³

В статье прослежены особенности формирования образа дзюдо в советских СМИ и осуществлен анализ исторических причин постепенных изменений политического курса правительства СССР по отношению к этому боевому искусству на протяжении 1960-1970-х гг. Собраны и проанализированы материалы публикаций, посвященных дзюдо, в советских общесоюзных и собственно украинских печатных изданиях – как общеинформационных, так и тематических (спортивных и страноведческих). Выявлены особенности, причины и мотивы сопоставления советской пропагандой японского дзюдо и советского самбо; кратко изложена история возникновения последнего и его взаимосвязь с дзюдо; прослежено судьбу советского дзюдо от официального внедрения его в спортивную жизнь Советского Союза в начале 1960-х годов с анализом мотивов этого события, далее период его существования в рамках советского самбо, включая рассмотрение причин именно такого его положения, и до обретения дзюдо статуса отдельного вида спорта и закрепления такого статуса за этим боевым искусством в общественном сознании путем предоставления официальных объяснений мотивов такого решения правительства на страницах прессы.

Ключевые слова: дзюдо; самбо; пресса; СССР

Peer-reviewed, approved and placed: 11.10.2016.

Постановка проблеми. Дзюдо – одне з найпопулярніших видів японських бойових мистецтв на радянському просторі, яке тривалий час, до 1960-х рр., було під забороною, потім культивувалося в рамках радянського самбо і тільки у 1973 р. отримало «добро» на самостійний розвиток. У даній статті ми спробуємо виявити причини такого історичного шляху дзюдо в СРСР через аналіз особливостей формування його образу радянською пресою, зокрема, українською, в кожен конкретний історичний момент, адже ЗМІ є, з одного боку, засобом формування «необхідного» образу того чи іншого явища, з іншого – віддзеркаленням та офіційним поясненням центральної політики партії.

Аналіз досліджень і публікацій. Історіографічну базу даного дослідження складають як роботи загального характеру, так і власне вузькоспеціалізовані тематичні дослідження, присвячені історії дзюдо на радянських теренах. До першої групи відноситься література з історії фізичної культури та спорту в СРСР в цілому. Це «История физической культуры» В.К. Пельменева та О. В. Конесовой [18], що являє собою учбовий посібник, в якому нас у контексті нашого дослідження цікавить п. 8 розділу II «Физкультура и спорт в СССР», де автори простежили історію розвитку фізкультурного руху в Радянському Союзі на державному рівні, тобто через розгляд законодавчих перетворень та основних урядових розпоряджень у цій сфері [18, с. 111-145]. В іншій роботі під назвою «История физической культуры и спорта» Б. Р. Голощапова корисним для нас є розділ 7 «Становление и развитие советской системы физического воспитания и спорта», де більш детально та структуровано розглянуто організаційні засади спорту в СРСР, його методологічну базу та матеріально-технічне забезпечення [6, 86-105].

Власне історії дзюдо присвячено низку робіт переважно російських дослідників, серед яких перш за все треба відмітити роботу «Дзюдо. Страницы истории» В. М. Грищенко, заслуженого тренера Республіки Білорусь з дзюдо [7]. В своїй книзі ав-

тор простежив історію дзюдо від самої його появи в Російській імперії до 1991 р. – розпаду СРСР. Довоєнній історії радянського дзюдо та появи самбо присвячено історико-біографічну статтю М. Н. Лукашева, історика бойових та спортивних єдиноборств, «Сотворение самбо. ...родиться в царской тюрьме, чтобы умереть в сталинской», в якій висвітлюються сторінки біографії В. С. Ощепкова [11]. У статті І. Ципурського «Сорок пять лет удачному дебюту» розглянуто історію «другого відкриття» дзюдо для СРСР після включення цієї боротьби в програму Олімпійських ігор та перші успішні кроки радянських самбістів у змаганнях із дзюдо [23]. Наступна робота, «История и перспективы развития дзюдо в Украине» О.В. Бордюга та Г.А. Харлампова, являє собою в цілому хроніку успішних виступів українських дзюдоїстів на міжнародних змаганнях [4]. В контексті нашого дослідження цікавою є також стаття російського японіста О. Куланова «Роль духовной составляющей боевых искусств в формировании имиджа Японии в России», в якій автор коротко висвітлює історію проникнення на російські (і не тільки) терени японських бойових мистецтв і їх взаємовплив із образом Японії в Радянському Союзі і Росії в цілому [10].

Таким чином, огляд історіографії показав, що до цього моменту ще немає робіт, присвячених комплексному дослідженню особливостей формування образу дзюдо в радянських ЗМІ, аналізу історичних причин впровадження тієї чи іншої політики по відношенню до цього бойового мистецтва урядом СРСР на кожному з історичних етапів його розвитку на радянських теренах у 1960-1970-х рр., яку відповідним чином віддзеркалювала преса, що є метою нашого дослідження.

Джерелами для даної роботи слугують матеріали радянської преси за період з 1964 по 1991 рр. – як загальної тематики («Комсомольская правда», «Молодь України»), так і тематичні видання, перш за все спортивні, адже бойові мистецтва в ХХ ст. стали

невід'ємною частиною спортивного життя («Спорт в СРСР», «Советский спорт», «Старт»), а також видання пізнавального характеру («Вокруг света», «Ровесник»). Географічні межі дослідження – територія України, але, оскільки вона була складовою частиною СРСР, а отже, перебувала в радянському інформаційному полі, значущими для нашого дослідження є не тільки суто українські видання, а й преса загальносоюзного значення.

Усі назви публікацій та цитати текстів наводяться у статті мовою оригіналу задля повного відображення усіх відтінків авторського тексту.

Виклад основного матеріалу. 1960-ті рр. – період другого «відкриття» дзюдо для Радянського Союзу. Перший період його розвитку на його теренах припадає на 1910-ті – 1930-ті рр. і пов'язаний він з іменем Василя Сергійовича Ощепкова. Дзюдо для нього стало базою, відправною точкою для створення нової системи рукопашного бою, до якої він поступово залучив елементи багатьох інших національних видів боротьби, в т. ч. з радянських республік, але викладалося все це Василем Сергійовичем під назвою «вільна боротьба дзюдо». Однак настав 1937 р., коли Японія перетворилася на потенційного стратегічного ворога СРСР і все, що мало японське коріння, стало неприйнятним [26]. В. С. Ощепкова було звинувачено у шпигунстві на користь Японії, і він загинув у застінках недовзі після арешту.

Під загрозою опинилася також доля бойового мистецтва, яке він викладав. Однак справу життя вчителя врятували його учні: задля цього вони повністю викреслили згадки про японське коріння цього мистецтва і, власне, ім'я Ощепкова як фактичного його автора, який став «ворогом народу» [11]. Так, у 1938 р. «вільна боротьба дзю-до» (так тоді записували це слово) Ощепкова, яка включала не тільки прийом японського дзюдо, а й, зокрема, класичної, вільної, швейцарської боротьби, грузинської чідаоби, азербайджанського гюлеш тощо перетворилася на «радянську боротьбу вільного стилю», основою для якої за офіційною версією послугували «национальные виды борьбы нашего необъятного Советского Союза», яку потім перейменували на «вільну боротьбу», а зрештою на «вільну боротьбу самбо» або просто самбо («самооборона без оружия») [11].

Про дзюдо на тривалий період часу забули, культивуючи власну «радянсько-інтернаціональну» боротьбу. Із забуття воно повернулося в результаті включення у 1961 р. цього бойового мистецтва в програму XVIII Олімпійських ігор у Токіо [14, с. 104] (за іншими даними – у 1959 [7, с. 58]). У цьому зв'язку пленум федерації самбо у вересні 1960-го р. визнав «необходимым еще шире развернуть пропаганду преимуществ борьбы самбо над Дзю-до за рубежом» [23], адже однією з провідних ідей радянської ідеології була ідея переваги, вишості всього радянського над іноземним, капіталістичним. Тому було вирішено, що на дебютній олімпійській арені дзюдо 1964 р. Радянський Союз представлятиме команда самбістів.

Це було шансом для радянського самбо. Справа

в тому, що протягом 1950-х рр., після включення у 1951 р. СРСР до переліку країн-учасниць Олімпійських ігор та вдалого дебюту радянських спортсменів на Олімпіаді у Хельсінкі 1952 р., коли в командному заліку радянські спортсмени зовсім трохи – з рахунком 71 медаль проти 76 – поступилися «переможцям» – команді США, які на той час уже стали стратегічним ворогом, спорт у Радянському Союзі став набувати все більш політичного забарвлення, усі види спорту було поділено на «олімпійські» та «неолімпійські» і останні стали отримувати значно менше фінансування [7, с. 56-57]. Для самбо, яке олімпійським не було, це знаменувало скрутні часи і хоча, починаючи з 1957 р., його розвиток став поступово набирати обертів і радянські самбісти стали виходити на міжнародну арену, змагаючись із дзюдоїстами (адже «самооборона без зброї» на той момент була суто радянським видом боротьби, невідомим за кордоном), саме здобуття дзюдо статусу олімпійського виду спорту зумовило в СРСР у перші десять років в першу чергу швидкий розвиток і популяризацію радянського самбо, і тільки у другу чергу – відродження дзюдо.

Впродовж двох з половиною років спортсмени знайомилися з «новим» видом боротьби, яка мала низку відмінностей від радянського самбо – в силу певного переформатування і запозичення цілої низки технічних елементів з інших бойових систем. І самбісти, вийшовши на міжнародну арену дзюдо, одразу показали дуже високі результати: на етапі підготовки до токійської олімпіади було проведено турнір по дзюдо із збірною командою Франції, що проходив у три етапи, кожен з яких завершився перемогою команди СРСР (загальний рахунок поєдинків 17:7); на першому для Радянського Союзу чемпіонаті Європи 1962 р. самбісти вибороли 2 золоті медалі, 2 срібні, 1 бронзову та зайняли третє місце в командній першості [23]; на самій Олімпіаді 1964 р. усі четверо радянських спортсменів узяли бронзу [16].

Так, після включення дзюдо до переліку олімпійських видів спорту, відбулося друге його «відкриття» для Радянського Союзу, оскільки, як влучно зазначив сучасний російський японіст Олександр Куланов, СРСР, «осознанно позиционировавший себя на мировой арене как сверхдержава, не мог остаться вне участия на этой арене в соревнованиях общепризнанных спортивных течений – это противоречило бы имиджу «просвещенного советского абсолютизма», присущего всему правлению Н. С. Хрущева» [10, с. 55].

Фактично дзюдо стало легальним, однак протягом певного періоду часу воно існувало в межах Федерації боротьби самбо СРСР, на всіх міжнародних змаганнях з дзюдо Радянський Союз представляли самбісти. Це було протиставленням міжнародно визнаний боротьби дзюдо боротьби, «народженої» в СРСР. І самбо знайшло у світі своїх прихильників. Однією з перших країн, де було утворено асоціацію боротьби самбо, стала Японія. У 1966 р. самбо було офіційно визнано міжнародним видом спорту [7, с. 68].

Що стосується радянської преси, то автори журнальних та газетних статей, слідуючи основним пануючим ідеологічним мотивам, до початку 1970-х рр. прописували зверхність радянської боротьби над іноземною. Достатньо звернути увагу на заголовки: «Самбо или дзюдо?» (1965), «Ловкость против силы» (1971), «Куртка чи кімоно?» (1973), «Дзю-до чи самбо?» (1974) [28; 20; 5; 17]. На протязі 1960-х рр. культивувалося, по суті, тільки самбо. Японська боротьба викладалася «за сумісництвом» як «близька рідня самбо» [5] і пріоритет віддавався останньому. Наголошувалося на успіхах радянських самбістів на татамі (татамі – японські циновки; в бойових мистецтвах – аналог спортивних матів), говорилося про інші «переваги» «вітчизняного виду боротьби». Так, Ю. Соломахін у 1971 р. у своїй статті «Ловкость против силы» серед іншого писав, що «форма самбистов, тусы и куртка, гораздо более спортивная и атлетичная» порівняно з кімоно, підв'язаному поясом; самбо він характеризував як таке, що апіорі має переваги над «более бедным техническим арсеналом дзю-до» [20].

Тобто, популяризатори самбо були впевнені і запевняли читачів у вищості самбо над дзюдо, радянського виду боротьби над закордонним, що, преш за все, підкріплювалося успіхами радянських самбістів на міжнародних змаганнях з дзюдо.

Але, попри це, дзюдо поступово набирало популярності. Так, протягом 1971-1972 рр. на сторінках журналу «Старт» з'являються «Уроки самбо і дзюдо», в яких, «враховуючи те, що багатьох читачів вабить і боротьба дзю-до», надавалися рекомендації щодо тренування і описувалися прийоми самбо, після чого зазначалися відмінності в них для дзюдо, якщо такі мали місце [13]. Таким чином, без акцентування на цьому особливій увазі, прописувалася подібність цих двох видів боротьби. Схожість між ними дійсно має місце, однак її «прописування» радянською пресою могла, на наш погляд, виконувати додаткову функцію: спробувати показати, що при всій подібності самбо має переваги над дзюдо.

Однак, якщо таке завдання і було поставлено, його мета не була досягнута – 1972-1973 рр. стали переламними в історії «сумісництва» самбо-дзюдо. Напередодні Олімпіади 1972 р. у Мюнхені Комітетом з фізичної культури та спорту при Кабінеті міністрів СРСР було видано постанову «Про розвиток боротьби дзюдо в країні», а після завершення Олімпіади восени було створено Федерацію дзюдо СРСР, потім проведено перші всесоюзні змагання, а згодом і перший чемпіонат СРСР з дзюдо.

На сторінках «Старту» вперше з'являється детальна інформація про організаційні засади дзюдо [1] – до цього радянська преса обмежувалася лише порівнянням цієї боротьби із самбо та, відповідно, повідомленнями про чергові успіхи радянських самбістів у різного рівня змаганнях з дзюдо [8; 22; 21; 15; 9]. Відбулося переосмислення «беззаперечних переваг» самбо над «схожим» дзюдо. Так, заслужений тренер СРСР Я. Волощук у 1973 р. у статті «Куртка чи кімоно?» пояснює, що «несподіваний ...

розподіл самбо і дзюдо на окремі види з окремими федераціями і чемпіонатами» нагальною в цьому необхідністю, продиктованою значною різницею між цими видами боротьби. Про початкові перемоги радянських спортсменів на змаганнях із дзюдо в Європі, автор писав: «Наші самбісти-дзюдоїсти одразу ж значно переважали своїх суперників рівнем загальної фізичної підготовки... Наші хлопці часто перемагали за рахунок краще розвинених швидкості, сили, витривалості. Та тільки-но дзюдоїсти європейських країн покращили свою загальну фізичну підготовку як наші спортсмени почали зазнавати несподіваних поразок. Чому? Відповідь знайшли швидко – суперники переважали нас у спеціальній підготовці з дзюдо» [5] (для порівняння: на чемпіонаті Європи 1964 р. у загальному заліку радянська команда посіла перше місце, отримавши три золоті медалі [24], у 1972 р. – п'яте і жодного золота [25]). Далі автор оглядово пояснює різницю в правилах і техніці, а також у формах одягу, уже не характеризуючи їх як «екзотичну» і «більш атлетичну», а зазначаючи наявність нюансів у виконанні прийомів з огляду на одяг спортсмена.

У 1973 р. в Києві було проведено перший чемпіонат СРСР з дзюдо [2], у 1976-му Радянський Союз приймав чемпіонат Європи, який знову ж таки проводився в українській столиці [3]. Це можна вважати символічним, адже, як зазначали сучасники, Україна, поряд із Грузією, була опорним пунктом підготовки дзюдоїстів [19]. Протягом 1974 р. на сторінках «Старту» надавалися вже окремі «Уроки дзю-до» [12].

Так відбулось «відокремлення» дзюдо від самбо і «наймолодший в країні олімпійський вид спорту» [3] став окремою органічною частиною спортивного життя Радянського Союзу. Уже у 1983 р. автор статті ««Мягкий путь» и «самозащита без оружия», оглядаючи ситуацію самбо і дзюдо, що склалася у 1960х рр. в СРСР, зазначав: «Тогда они [советские борцы] ставили перед собой задачу доказать, что самбо лучше дзюдо, и отвоевать симпатии спортивного мира для своего вида борьбы. Время показало, что и самбо, и дзюдо имеют право на существование, могут развиваться самостоятельно и независимо друг от друга... у каждого вида борьбы свои преимущества» [27].

Така переорієнтація державної політики у відношенні до дзюдо безумовно мала певне підґрунтя. Перш за все слід відмітити, що зазначені вище офіційні пояснення – про різницю в правилах, техніці, спеціальній фізичній підготовці тощо, які зумовили певне «падіння» радянських спортсменів з перших сходинок на міжнародних змаганнях – не були безпідставними, «пустими» спробами пояснити народу мотиви «відокремлення» дзюдо від самбо, а дійсно, на наш погляд, належали до головних причин надання японській боротьбі статусу окремого виду спорту в СРСР.

Справа в тому, що іноземні майстри дзюдо почали плідно працювати над виявленням сильних сторін самбо, які зумовили тріумфальний вихід радянських самбістів на міжнародну арену дзюдо, та пошуком шляхів удосконалення власного виду спорту, в тому

числі корекції правил з урахуванням особливостей радянського самбо [7, с. 68]. Це, в свою чергу, зумовило необхідність певної переорієнтації радянського дзюдо, а точніше – його вузької спеціалізації, адже Радянський Союз не міг дозволити собі здати позиції в жодному з аспектів міжнародного життя, зокрема, в Олімпійських видах спорту, що й спричинило відмежування дзюдо від самбо. Що стосується останнього, то цей вид боротьби, отримавши поштовх до розвитку завдяки дзюдо і здобувши міжнародне визнання, в 1970-х рр. уже не мав потреби в «паразитванні» на дзюдо і зайняв власне надійне місце не тільки в радянському, але й у світовому спорті.

Висновки. Таким чином, прослідкувавши історію дзюдо в Радянському Союзі, ми побачили, що 1960ті рр. – це період «другого відкриття» цього бойового мистецтва для радянської спільноти, яке відбулося у зв'язку з включенням його в програму Олімпійських ігор. Але цей факт не стільки ініціював розвиток дзюдо в СРСР, скільки став поштовхом для розвитку радянського самбо – боротьби, яку фактично було створено шляхом залучення до основи, якою послуговувало саме дзюдо (це був перший період практикування цього японського бойового мистецтва в СРСР), елементів інших бойових систем. Однак японське коріння радянського виду боротьби замовчувалося. За офіційною версією самбо було створено на основі бойових мистецтв народів Радянського

Союзу. 1950-ті рр. були періодом застою для самбо, адже перевага в державі надавалася олімпійським видам спорту і саме набуття японським дзюдо такого статусу стимулювало в СРСР розвиток самбо, яке на той час було практично невідомим у світі і яке радянська пропаганда стала намагатися протиставити міжнародно визнаному «м'якому шляху» в рамках ідеї «все радянське – найкраще». Успішні виступи радянських самбістів на татамі забезпечили інтерес міжнародної спільноти до «самооборони без зброї» і зрештою привели до набуття цим видом спорту статусу міжнародного.

В радянській пресі дзюдо і самбо протягом десятиліття йшли «у парі», їх часто порівнювали і симпатії авторів публікацій, як того вимагала провідна ідея, були на стороні боротьби, народженої в СРСР. На державному рівні дзюдо знаходилося у веденні Федерації самбо. Однак ознайомлення майстрів дзюдо світу із «самообороною ...» стимулювало певні зрушення у світовій практиці дзюдо, які привели до того, що радянські самбісти стали поступово втрачати свої позиції на татамі, і уряд СРСР, щоб утримати високі показники у цій сфері, вирішив відокремити дзюдо від самбо, офіційно визнавши його окремим видом спорту та створивши Федерацію дзюдо СРСР. Так статус «олімпійського» поступово відкрив для дзюдо вільний шлях на радянські терени разом з тим вивівши радянське самбо на міжнародний рівень.

ПРИМІТКИ:

¹ Слово «переможці» взято у лапки, адже командний залік країн на олімпіадах є неофіційним, оскільки «Олімпійські ігри – це змагання не країн, а спортсменів в індивідуальних або командних видах спорту» (Олімпійська хартія, Розділ 1, Правило 6, Пункт 1)

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Андреев В. Кодокан, Будокан і час [Текст] / В. Андреев // Старт. – 1972. - № 10. – С. 24-25.
2. Аркадьев Д. Дебют дзюдо [Текст] / Д. Аркадьев // Комсомольская правда. – 1973. – 12 августа.
3. Аркадьев Д. Чемпионы в кимоно [Текст] / Д. Аркадьев // Комсомольская правда. – 1976. – 8 мая.
4. Бордюг О.В. История и перспективы развития дзюдо в Украине [Электронный ресурс] / О.В.Бордюг, Г.А.Харлампов // Физическая культура и спорт. – Режим доступа: http://www.rusnauka.com/15_NNM_2012/Sport/2_110521.doc.htm
5. Волошук Я. Куртка чи кімоно? [Текст] / Я. Волошук // Старт. – 1973. – № 6. – С. 22.
6. Голощапов Б. Р. История физической культуры и спорта: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений [Текст] / Б. Р. Голощапов. - М.: Издательский центр Академия, 2001. – С. 86-105.
7. Грищенко В. Н. Дзюдо. Страницы истории. Часть 2 [Текст] / В. Н. Грищенко. – Минск, тип. Диксэнд, 2009. – 270 с.
8. Дзюдо [Текст] // Комсомольская правда. – 1965. – 12 окт.
9. Золотий тиждень // Старт. – 1969. - №7. – С. 2;
10. Куланов А. Е. Роль духовной составляющей боевых искусств в формировании имиджа Японии в России [Текст] / А. Е.Куланов // Додзё. Российский союз боевых искусств. – 2005. - № 6. – С. 47-64.
11. Лукашев М. Н. Сотворение самбо ... родится в царской тюрьме, чтобы умереть в сталинской [Электронный ресурс] / М. Н. Лукашев. – Режим доступа: http://Sambo.spb.ru/history/hist1_3.htm
12. Матвеев С. Уроки дзюдо [Текст] / С. Матвеев // Старт. – 1974. – №8. – С. 24-25; № 9. – С. 30-31; № 10. – С. 26-27.
13. Матвеев С. Уроки самбо і дзюдо [Текст] / С. Матвеев // Старт. – 1971. - № 4-12; 1972. - № 1-4, 6, 8, 10.
14. Момот Д. Черный пояс [Текст] / Д. Момот. – С-Пб, ШБИ, 2010. – 416 с.
15. На татамі – Олександр Шуклін [Текст] // Старт. – 1968. - №1.
16. Олимпиады прошлого: дзюдо на летних играх 1964 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://xn----htbalcx-tl3k.xn--p1ai/istoriya-dzyudo/olimpijskoe-judo/280-olimpiady-proshlogo-judo-na-letnikh-igrakh-1964-goda>
17. Пашинін В. Дзюдо чи самбо? [Текст] / В. Пашинін // Молодь України. – 1974. – 4 липня.
18. Пельменев В.К. История физической культуры: Учебное пособие [Текст] / В.К. Пельменев, Е.В. Конеева. – Калининград, Калинингр. ун-т, 2000. – 186 с.
19. Прем'єра в Києві. Чемпіонат СРСР з дзюдо [Текст] / Старт. – 1974. - № 1. – С. 6-7.
20. Саломехин Ю. Ловкость против силы [Текст] / Ю. Саломехин // Ровесник. – 1971. - № 7. – С. 22-23.
21. Саунін В. На татамі – з Газінком [Текст] / В. Саунін // Старт. – 1965. - № 7. С. 8-9.
22. Саунін В. Ось воно дзюдо [Текст] / В. Саунін // Фізкультура і спорт. – 1965. – №5. – С. 18-19.

23. Ципурский И. Сорок пять лет удачному дебюту [Электронный ресурс] / И.Ципурский. – Режим доступа: - http://www.judoclub.ru/post_1173780708.html
24. Чемпионат Европы по дзюдо 1964 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A7%D0%B5%D0%BC%D0%BF%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D1%82_%D0%95%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D1%8B_%D0%BF%D0%BE_%D0%B4%D0%B7%D1%8E%D0%B4%D0%BE_1964
25. Чемпионат Европы по дзюдо 1972 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A7%D0%B5%D0%BC%D0%BF%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D1%82_%D0%95%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D1%8B_%D0%BF%D0%BE_%D0%B4%D0%B7%D1%8E%D0%B4%D0%BE_1972
26. Черевко К.Е. Серп и молот против самурайского меча [Текст] / К.Е. Черевко. — М.: Вече, 2003. — 384 с., илл. (16 с.)
27. Шишкин Л. «Мягкий путь» и «самозащита без оружия» [Текст] / Л. Шишкин // Спорт в СССР. – 1983. - №8. – С. 4-7
28. Яхкин Ю. Самбо или дзю-до? [Текст] / Ю. Яхкин // Комсомольская правда. – 1965. – 5 авг.

REFERENCES:

1. Andryeyev, V., 1972. Kodokan, Budokan i chas [Kodokan, Budokan and time]. Start 10, 24-25 (in Ukrainian).
2. Arkad'ev, D., 1973, August 12. Debjut dzjudo [The Debut of Judo]. Komsomol'skaja pravda. (in Russian)
3. Arkad'ev, D., 1976, May 8. Chempiony v kimono [Champions in a kimono]. Komsomol'skaja pravda. (in Russian)
4. Bordjug, O.V., Harlampov G.A. Istorija i perspektivy razvitija dzjudo v Ukraine [History and prospects of judo development in Ukraine]. Article. Retrieved from URL (in Russian)
5. Voloshhuk, Ya., 1973. Kurtka chy'kimono? [Jacket or kimono?] Start 6, 22 (in Ukrainian).
6. Goloshhapov, B. R., 2001. Istorija fizicheskoy kul'tury i sporta [History of physical culture and sport]. Akademija, Moscow. (in Russian)
7. Grishhenkov, V. N., 2009. Dzjudo. Stranicy istorii. Chast' 2 [Judo. The pages of history. Part 2]. Minsk, 270. (in Russian)
8. Dzu-do [Judo]. Komsomol'skaja pravda. 1965, October 12 (in Russian).
9. Zoloty'j ty'zhden' [Golden week]. 1969. Start 7, 2 (in Ukrainian).
10. Kulanov, A. E., 2005. Rol' duhovnoj sostavljajushhej boevyh iskusstv v formirovanii imidzha Japonii v Rossii [The role of the spiritual component of martial arts in the creation of the image of Japan in Russia]. Dodzjo. Rossijskij sojuz boevyh iskusstv 6, 47-64 (in Russian).
11. Lukashev, M. N. Sotvorenie Sambo ... rodit'sja v carskoj tjur'me, chtoby umeret' v stalinskoj [The creation of the Sambo ... to be born in the tsarist prison and to die in Stalin's one]. Article. Retrieved from URL (in Russian)
12. Matveyev, S., 1974. Uroky' dzyu-do [Lessons of judo]. Start 8, 24-25; 9, 30-31; 10, 26-27 (in Ukrainian).
13. Matveyev, S., 1971, 1972. Uroky' Sambo i dzyu-do [Lessons of Sambo and judo]. Start 4-12; 1-4; 6; 8; 10 dryeyev, V., 1972. Kodokan, Budokan i chas [Kodokan, Budokan and time]. Start 10, 24-25 (in Ukrainian).
14. Momot D., 2010. Chernyj pojas [Black belt]. Saint Petersburg, 416 (in Russian).
15. Na tatami – Oleksandr Shuklin [On the tatami is Olexander Shuklin]. Start 1. 1968 (in Ukrainian).
16. Olimpiady Proshlogo: judo na letnih igrah 1964 goda [Past Olympics: Judo at 1964 Summer Games]. Retrieved from URL (in Russian)
17. Pashy'nin, V., 1974, July 4. Dzyu-do chy' Sambo? [Judo or Sambo?] Molod' Ukraïni (in Ukrainian).
18. Pel'menev, V.K., Koneeva, E.V., 2000. Istorija fizicheskoy kul'tury: Uchebnoe posobie [The History of physical culture: textbook]. Kaliningrad, 186 (in Russian).
19. Prem'jera v Ky' yevi. Chempionat SRSR z dzyu-do [Premiere in Kiev. Championship of USSR in judo]. Start 1, 6-7. 1974 (in Ukrainian).
20. Salomahin, Ju., 1971. Lovkost' protiv sily [Agility vs strength]. Rovesnik 7, 22-23 (in Russian).
21. Saunin, V., 1965. Na tatami – z Gaeyzinkom [On the Mat with Gayezink]. Start 7, 8-9 (in Ukrainian).
22. Saunin, V., 1965. Os' vono dzyu-do [Here is judo]. Fizkul'tura i sport 5, 18-19 (in Ukrainian).
23. Cipurskij, I. Sorok pjat' let udachnomu debjutu [Forty-five years of successful debut]. Retrieved from URL (in Russian)
24. Chempionat Evropy po dzjudo 1964 [1964 Judo Championship of Europe]. Retrieved from URL (in Russian)
25. Chempionat Evropy po dzjudo 1972 [1972 Judo Championship of Europe]. Retrieved from URL (in Russian)
26. Cherevko, K.E., 2003. Serp i molot protiv samurajskogo mecha [Hammer and sickle against a samurai sword]. Moscow, 384 (in Russian).
27. Shishkin, L., 1983. «Mjagkij put'» i «samozashhita bez oruzhija» [“Soft path” and “self-defense without weapons”]. Sport v SSSR 8, 4-7 (in Russian).
28. Jahkind, Ju., 1965, August 5. Sambo ili dzyu-do? [Sambo or judo?]. Komsomol'skaja pravda (in Russian).